

PETR REZEK: DOSLOV (in *Babička*, Praha: Prostor, 1995)

Jedna téměř zapomenutá analýza

V dobách nedávno minulých po Praze putovalo jako neoficiální tiskovina (samizdat) několik úryvků z větší práce anonymního badatele, který v boji proti národním mýtům provedl analýzu Babičky Boženy Němcové. Autor vystupoval pod pseudonymem K. Prošek, a tudíž je i možné, že jeho text nebyl napsán v češtině, ale do ní přeložen. Jeho studie dnes již patří mezi nedostupné. Podařilo se mi jednu z nich – a jak si mohu vzpomenout, patřila k nejzdařilejším – najít ve své někdejší skrýši u příbuzných na venkově. Aby práce dotyčného badatele neupadla do neoprávněného zapomnění, přetiskujeme zde znovunalezený výklad sedmé kapitoly Babičky (str. 93-111 tohoto vydání). Upravili jsme pouze interpunkci a u poznámkového aparátu doplnili odkazy ke stránkám tohoto vydání. Text byl uvozen mottem z kapitoly dvanácté „... kým bychom nyní klečely na Sněžce.“ (str. 180).

Sedmá kapitola Babičky je klíčová v několika ohledech. Předně ukazuje, jak snadno babička pronikne i s vnoučaty na zámek.¹ Na tuto rozhodující výpravu vyráží babička i s dětmi v slavnostním oděvu a patřičně vystrojena – aby věděla co s rukama, nese si plachetku, která jinak slouží jako ochrana proti dešti, ale hned se ukáže, že má vhodné použití i jako odhánědlo ochočené slepice, která výpravu na zámek nechápe. Toto počínání ovšem nechápou ani psi, kteří si myslili: "*Copak to má být?*" a málem znečistili slavnostní oděv. Tuto překážku pomohl zažehnat pan otec, ovšem jeho úšklebek nad slavnostní výpravou vyjadřuje cosi z lidové nevole. Tu ještě více uvidíme vzápětí, když Proškovici děti vyvolají u Kudrnovi.² děti touhu také se podívat na zámek.

Po překonání překážek *konečně se přece dostala babička s dětmi k parku*. Pokud slůvko přece v této větě nemá jiného významu než dnes, musela i autorka vidět v oněch zvířatech křížících cestu, úšklebku pana otce, a také v touze Kudrnovic dětí rušivé elementy. Je tedy zřejmé, že ne každému bylo dopřáno privilegium přístupu na zámek.³

V parku se k babičce připojí pan Prošek, který jako Hermés doprovází výpravu až ke kněžně. Samotný park ale ještě poslouží ke konfrontaci světa babiččina a světa panského – to abychom byli připraveni ke klíčovým rozhovorům uvnitř. A tak proti parku stojí les a louka s polem, proti pomerančům a citronům je postavena třešeň ptáčnice a planá hruška; v lese lze nasbírat spoustu plodů v množství velkém (*dost a dost*) a na louce lze trhat květy.⁴

V celé této konfrontaci vysvitá svět babičky jako přeplněný. Mezi lesními plody jsou jako první jmenovány jahody, které vlastně byly tím dárkem v altánu, který měl přivést babičku s dětmi na zámek. Ale konfrontace pokračuje: proti vodotrysku stojí splav, proti zlatým rybám bělice, okoun, panna, kapr a mník; opět je řečeno, že nad splavem se za drobty vyhnulo *množství ryb*. Bylo snad v zámecké zahradě chudo, málo ryb, málo plodů? Spíše bylo omezeno jejich jezení, jako dodnes bývá trhání květů a rozvalování se v trávě parků různými zákazy vlastně znemožňováno. Park jest určen pro pohled a pohyb, ale nikoliv pro styk; nic planého tu neroste, nic samo se nemnoží, a kdo to zde řídí, nechce, aby někdo jiný zasahoval do růstu a způsobu naprojektovaného života.⁵

¹ Tato scéna je připravena v altánu s jahodami v kapitole páté (viz str. 62).

² O nich jako jedlících veverek, koček a vran uslyšíme později na zámku.

³ Srovnej marné úsilí zeměměřiče K., hlavní postavy Kafkova románu Zámek.

⁴ Rovněž na začátku kapitoly osmé se dovídáme, že na louce bylo *kvítí až strakato* (viz str. 113).

⁵ V poslední kapitole čteme, jak si zámecký zahradník mohl nohy uběhat, aby všechno rostlo tak, *jak on chce!* (viz str. 230).

V parku potkávají babičku také zcela jiní lidé než na louce – *jako ti pávi* si tu vyšlapují sluhové a mluví cizími jazyky (*pravý babylon*). Před zámkem dva z nich *chytají lelky* a *zevlují Pánubohu do oken*. Pak již zbývá poslední instance, a tou je komorník, který slouží jako komentátor dění, jež následuje v komnatách. V babičce vidí sprostou babu a v počínání kněžny divné libůstky. V určitém smyslu budeme muset – jak ještě uvidíme – jeho slova vzít vážně.

Kněžnin kabinet již není konfrontován se světničkou babiččinou v popisu, ale akcí a emoci: babička se bojí, aby se *seslička nepobořila*. Babička řekne sama, co dříve autorka jen vyprávěla: „*Je tu jako v nebi, ale bydlet bych tu přece nechtěla*.“ Takový názor, na který jsme my čtenáři připraveni předchozím textem, vzbudí u nepřipravené kněžny zvědavost; rozhovor o bydlení je však brzy přerušen, neboť vstoupí Hortensie rozhrnujíc *těžkou záclonu⁶ u dveří*.

Uvidíme, že podobné přestřižení niti diskuse se bude s jednou výjimkou i dále v této kapitole opakovat a bude hlavním stylovým příznakem. Zatím jsme se stačili dovědět jen tolik, že *lenoch je darmo drahý* – k babičce dokud je zdráva, je určena pro práci. Ani ten, kdo má prázdeň, podle babičky není automaticky bez starosti⁷ a *zcela bez starosti není žádný člověk*, což je výrok, s kterým stěží polemizovat.

Záhy přijdou ke slovu jahody; Hortensie praví ke kněžně: „*Zajisté to jsou Proškovice, od nichž jsi mi přinesla ty dobré jahody?*“ Ale ty, jak již víme z předchozího, na zámku nerostou, a tak každé děcko obdrží něco z parku: růži.

Hortensie pak odchází i s dětmi a babička počne komentovat visící podobizny – na základě asociativní metody (*podobnost tuhle paní s nebožkou Haláškovou*) začne vyprávět. Nezeptá se na nic; babička tu před těmito obrazy jako Picasso nehledá, ale nalézá (nebožku Haláškovou). Když je přerušena a dozví se, že na obraze je kněžnina babička, odvěti: „*Nu pročpak ne; to je pěkná paní*.“ – Musíme opět konstatovat, že pokud slova *pročpak ne* značí totéž co dnes, totiž adversativní nevoli, pak je babička dotčena tím, že její sdělení o nebožce Haláškové – pro kněžnu jistě vzrušující – bylo přerušeno nepodstatným faktem. Je zřejmé, že babička se na zámek nepřišla něco dovědět, ale především rozdávat – začalo to jahodami, a pokračuje neustálým mluvením.⁸ Tak i otázku po paní matce využije jen k tomu, aby její nepodobu s dětmi – protože ty jsou vyobrazeny vedle ní – shrnula slovy: „*To už někdy bývá, že se děti zvrhnou po někom z kolikátého kolena*.“

Kromě nebožky Haláškové rozpoznává babička v podobiznách samé dobré známé. Vždyť ruského cara Alexandra *znala*, protože od něho stála *asi dvacet kroků* – podotkneme že jednou. To kněžnu nijak nevyvádí z konceptu; obrátí babiččinu pozornost k jiné stěně (pro svá vyprávění by se k tomu sama nedostala) – k císařově portrétu. A tu nalézáme jedno z mála míst, kdy babička je mimo sebe: se slovy „*Josef císař!*“ spráskne ruce. Je totiž nanejvýš překvapena: „*To jsem si nemyslila, že uvidím dnes Josefa císaře*.“ Ale hned sklouzne do svého způsobu – vypráví, jak tolar, který nosí stále při sobě, od císaře obdržela. *Dobře znala* ovšem i Bedřicha pruského – vždyť vyznamenal jejího muže. Babička opět vypráví – od Bedřicha k manželu, od manžela k sirotkům, aby opět dodala jednu nevyvratitelnou sentenci: „*Ale člověk mnoho vydrží, milostivá paní!*“

Svůj dlouhý příběh, který pokračuje na několika stranách, korunuje líčením návratu z ciziny s dětmi k rodičům. Babička jej provedla po způsobu Odysseově. Po patnácti letech nepřítomnosti ji poznal jen starý pes. Nepoznána požádala vlastní rodiče o nocleh, aby se o jejich lásce přesvědčila. Na šípy však nedošlo, jedno z děcek vše prozradilo. Kněžně ovšem vrtá hlavou, jak to, že celá dvě poslední léta z oněch patnácti o rodičích babička neslyšela. A tu přichází první klíčová scéna kapitoly. Nazvěme ji diskusí o poště. Babička, před chvílí charakterizovaná jako Odysseus, projevila na tomto místě vědění přímo sokratovsko-platónské.⁹ Nejprve namítne, že mezi lidem není dopisování běžné, spíše vzpomínka a modlení přicházejí

⁶ Těžká záclona bude figurovat v závěru knihy jako opona za životem babičky viděným ze zámku (viz str. 266).

⁷ Vzpomeňme nešťastnou lásku Hortensie, kterou ovšem babička učiní šťastnou (viz str. 240, 243-244).

⁸ Podobně jako jedna pozdější, neméně slavná postava české literatury, která má také ke všemu po ruce příběh. Ano, babička tu předchůdcem Haškova Švejka.

⁹ Známy argument proti písemné formě komunikace obsahuje Platónův dialog Faidros; babička ho ovšem jistě nečetla, neboť do té doby nebyl do češtiny přeložen.

v úvahu - a to proto, že dopis se nejednou ztratí. To už kněžna nevydrží; ostře hájí výdobytky civilizace tím, že vysvětluje základní zákon poštovníctví o doručování do vlastních rukou. Babička tedy sáhne hlouběji do svého kapsáře - uvede, že vzkaz po známé osobě, či cizím, ale dobrém člověku je více než list, protože při četbě *člověk by se ještě rád zeptal na to a na ono, a nemá koho*. - Na to již kněžna, která v této debatě tak ožila a překročila svůj líbezný přístup k babičce, neřekne ani popel. Diskuse o poště je tak opět přerušena jako všechny předchozí, a babička pokračuje v příběhu, který jsme nazvali odysseovským.

Následuje snídane s dětmi a Hortensíí, kde se odehraje diskuse o kyselu. Její atmosféru navodí dětské poznámky o Kudrnovic chudobě. Babička potvrdí, že právě z tohoto důvodu jedí veverky a kočky. Kněžna ovšem podotkne, že sama veverku okusila a neshledala ji špatnou. Babička odpoví velmi tvrdě: „*Inu, milostivá paní, ono je jinak jíst něco z pouhé rozkoše a jíst to z hladu*.“ Kněžna opět mlčí, a zdá se, že to má jen jeden důvod: je vychovaná - a poslouchá dál. Zřejmě proto ji ani nenapadne babiččinu poznámku zopakovat při hovoru o kyselu. Ten totiž začne tím, že babička je otázána, co snídá. Příznačně však odpoví, i co obědvá a večeří - totiž kyselo třikrát denně (a v neděli kousek chleba). Vedle této stravy nejvíce se maso veverek tak tragicky, jak jasně tušila kněžna. Když babička své kyselo staví proti panským jídlům, které nedávají sílu - soudí tak dle bledosti panstva -, kněžna opět taktně pomine vysvětlení o pudrování; řekne jen babičce, že se mylí, že v těch jídlech je síla. Jako nebyla ochotna vést nějakou skutečnou diskusi v předchozích částech, tak babička nyní bez bližšího vyzvídání překotně děkuje za poučení: „*No vidíme, člověk se vždy něčemu přiučí*...“ Kam se poděly její silné argumenty z rozhovoru o poště? Jak může náhle tato moudrá stařena tak rychle kapitulovat? Její překotný ústup nelze pochopit jinak než jako nesoustředěnost, jako neposlouchání - babička neměla tentokrát po ruce žádný příběh, nic se jí nespojilo se slovy kněžny.¹⁰

Diskusi o kyselu uzavře babička přípitkem na zdraví. Ale její pravý rafinovaný závěr tvoří pasáž o ústřicích. Po slovech jednoho z dětí, že by je Cilka nejedla, vyřkne Hortensie větu, která nepřímou míří proti babičce, jež překotně, totiž jen formálně přijímá cizí názor kněžny, ale která je i ostnem proti neobratnosti či přílišné slušnosti kněžny: „*Rozličných je na světě krmí, rozličných chutí*...“ - Dává tak jasně najevo, že proti jednomu obecnému tvrzení lze postavit druhé, proti jednomu pořekadlu jiné a že vlastně i tato si volíme podle své chuti. Na to ovšem nikdo nezareaguje; jak typické pro náš lid, budeme muset ještě potvrdit.¹¹

Třetí diskusi v kabinetu hraběnky lze nazvat diskusí o nezaměstnanosti. Babička zde vystupuje jako prozíravější hospodář než kněžna; napomene ji, že almužnou nic nevyřeší, že Kudrnu, jedlíka veverek, je lépe zaměstnat. Kněžna si pak ochotně nechá poradit v jakém oboru.

Čtvrtý a vrcholný pasus této kapitoly i pojítka celé knihy tvoří diskuse o přátelství. Kněžna totiž nazve babičku svým přítelem, kterého by chtěla mít - a to především pro její upřímnost. Babička ujistí kněžnu, že přítele najde (čímž její nabídku k přátelství odmítá), ale zároveň připomene, že je těžší si ho udržet. Kněžna by ráda věděla podrobnosti, ale babička předkládá jen jeden druh podrobnosti: „*To se tak vůbec stává; někdy bývá upřímné pohovoření milé, ale maně přijde v nevhod, a je po přátelství*.“ Kněžna opět volí ústup: „*Máš zase pravdu*.“ - ano, babička, kromě zdánlivé diskuse o kyselu, má vždy pravdu.

Poté, co jsme se pokusili charakterizovat druh babiččiny pravdy, nás musí cosi zarazit: kněžna v babičce spatřuje svou přítelkyni a děkuje bohu za ten dar; babička má po této návštěvě dveře otevřeny a každé přání ji bude splněno.

Co ohromilo kněžnu na chodící encyklopedii folklóru? Byla to babiččina schopnost aplikovat obecné moudrosti na každou situaci, či snad setkání s jiným, „upřímnějším“ světem, nezatíženým přetvářkou a konvencemi vyšší společnosti?

Babiččinu „pravdu“, jak ji prezentuje sedmá kapitola, můžeme ovšem vidět i v docela jiném světle. V diskusi o nezaměstnanosti se babička ukázala jako schopná konkrétního praktického uvažování a posléze

¹⁰ Z toho musíme uzavřít, že argument jako vystřižený z Faidry je se vši pravděpodobností jen sedimentovanou zkušeností babičky, nikoliv jasným uchopením podstaty vztahu pošty a vzkazu osobního. Pro babičku je pravda o poště jen jedním z klišé, kterými podle potřeby může častovat své okolí.

¹¹ Na tomto místě se v Proškově textu nachází odkaz k jeho - v současnosti nedostupné - studii s názvem *Lid v údolí* (pozn. P. R.).

použije odysseovského umu i při celé inscenaci navrácení Jakuba Kristle - k tomu všemu je klíčem tento vstup na zámek. Babička je českým Odysseem proto, že za - snad nevědomou - přetvářkou obecných pouček sprádá svůj plán, kupříkladu ten k osvobození Jakuba nebo k zajištění Hortensinina „šťěstí“. Babička je lišák. Počne-li kněžna přemýšlet, je babička již jinde.

Do jakého světla se tu však dostává kněžna, když po čtyřech rozhovorech, ve skutečnosti babiččiných monologích, vše korunuje tím, že jí otevře brány zámku dokořán? Byla za tím naivní touha po pravdě a upřímnosti, kterých se jí nikdy nedostalo? Byl její život jen přetvářkou a nepravdou, když potřebovala babičku jako vzor pravého a naplněného života? Zdá se, že v tom vězí nejspíš kněžnina komplikovaná touha po iluzi, kterou v jejích očích babička naplňuje. Příslib otevřených dveří je pak kněžninou rafinovaností: aby nemusela být svědkem svých dalších porážek, a tedy postupné ztráty iluze, navrhne smír v podobě splnění každého přání. Tím je propojen celý příběh Kristly. Babička svou přímluvou dosáhne vykoupení odvedeného Jakuba. Pak její život končí, přichází ke slovu záclona a okno, z něhož hledí kněžna za pohřebním průvodem, aby zopakovala větu, již končí kapitola sedmá.

Předkládáme zatím jedinou znovunalezenou kapitolu Proškových rozborů; jeho tematický záběr, a samozřejmě i pohled, je tím poněkud zúžen. Není ovšem vyloučeno, že se podaří objevit i zbývající studie. V takovém případě by je bylo možné zveřejnit v některém z příštích vydání Babičky.